

Eindrapportage

Verkenning bezoek Holocaustlocaties

Mei 2025

Richard Geukema (PPMC Economisch Advies)

Nancy Blaker (Atlas Research)

Dagmar Postema (Atlas Research)

PPMC Economisch Advies



Inhoud

1	Inleiding	3
1.1	Aanleiding	3
1.2	Vraagstelling	3
1.3	Onderzoeksaanpak	4
1.4	Indeling van het rapport en leeswijzer	5
2	Resultaten scholierenbezoek	6
2.1	Inleiding	6
2.2	De positie van Holocausteducatie in het educatief aanbod	6
2.2.1	Huidig educatief aanbod	6
2.2.2	De positie van Holocausteducatie in het educatieve programma	6
2.3	Kerncijfers scholierenbezoek	8
2.4	Opbrengsten en kosten van scholierenbezoeken	9
2.4.1	Opbrengsten van scholierenbezoeken	9
2.4.2	Kosten van scholierenbezoeken	10
2.5	Succesfactoren en knelpunten van scholierenbezoek	11
2.5.1	Succesfactoren van scholierenbezoek	11
2.5.2	Knelpunten van scholierenbezoek	12
3	Toekomstige situatie bij een toename van scholierenbezoek	14
3.1	Inleiding	14
3.2	Benodigde toename scholierenbezoek	14
3.3	Inhoudelijke gevolgen bij toename scholierenbezoek	16
3.4	Financiële gevolgen van toename scholierenbezoek	18
3.5	Gratis maken van scholierenbezoek	19
4	Resultaten bezoek van inburgeraars	21
4.1	Inleiding	21
4.2	Introductie doelgroep inburgeraars	21
4.3	Inhoudelijke gevolgen voor de ontvangende instellingen	23
4.3.1	Drie instellingen met ervaring met groepen van inburgeraars	23
4.3.2	Negen instellingen zonder ervaring met groepen van inburgeraars	26
4.4	Financiële gevolgen voor de ontvangende instellingen	27
5	Conclusies en aanbevelingen	28
5.1	Inleiding	28

5.2	Conclusies	28
5.2.1	Conclusies scholierenbezoek	28
5.2.2	Conclusies inburgeraars	30
5.3	Aanbevelingen voor verder onderzoek	31

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (hierna: OCW), Sociale Zaken en Werkgelegenheid (hierna: SZW) en Volksgezondheid, Welzijn en Sport (hierna: VWS) hebben samen met de Nationaal Coördinator Antisemitismebestrijding in juni 2024 het Nationaal Plan Versterking Holocausteducatie (hierna veelal: het Plan)¹ naar de Tweede Kamer gestuurd. In dit plan wordt een aantal maatregelen benoemd om te stimuleren dat iedere leerling in het primair en voortgezet onderwijs tijdens de schooltijd tenminste eenmaal een bezoek brengt aan een authentieke of betekenisvolle locatie gerelateerd aan de Holocaust. Dit bezoek maakt doorgaans diepe indruk op de scholieren. Eén van de mogelijke stimuli betreft de optie van gratis toegang voor scholen.²

Naast extra bezoek door scholieren is er een aangenomen motie³ dat inburgeringsplichtige nieuwkomers, als onderdeel van hun inburgering, tenminste een bezoek brengen aan een (Holocaust-) locatie.

Bij de ontvangende instellingen is hiervoor van belang dat zij extra bezoekers op een kwalitatief goede manier kunnen begeleiden en dat zij inzicht hebben in eventuele extra kosten. Daarom hebben de ministeries van OCW, SZW en VWS behoefte aan een verkennend onderzoek naar het inhoudelijke en financiële perspectief van de *ontvangende instellingen*.⁴

1.2 Vraagstelling

De ministeries van OCW, SZW en VWS hebben ons de volgende centrale vraag voorgelegd:

Wat betekent het inhoudelijk en financieel bij de ontvangende instellingen om de bezoeken te realiseren in de huidige situatie en bij een toename van het scholierenbezoek en een nieuwe doelgroep, te weten de inburgeraars?

¹ <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2024/06/25/nieuwe-aanpak-zorgt-voor-versterking-holocausteducatie>

² <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2024Z09102&did=2024D21462>

³ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2024Z09102&did=2024D21462>

⁴ Het perspectief van de scholen komt in andere onderzoeken aan bod.

De centrale vraag bestaat uit de volgende drie deelvragen:

1. Hoe ziet het huidige aanbod voor het bezoek van scholieren in schoolverband eruit en wat zijn daarvan de kosten en opbrengsten? Ervaren de instellingen in de huidige situatie belemmeringen en zo ja, welke zijn dat?
2. Wat zijn de inhoudelijke en financiële gevolgen voor de ontvangende instellingen bij een toename van het bezoek van scholieren in schoolverband? Als onderdeel hiervan is de vraag wat de (financiële) gevolgen zijn voor de ontvangende instellingen zijn als het scholierenbezoek aan de instellingen gratis wordt voor deze scholen.
3. Wat zijn de inhoudelijke en financiële gevolgen voor de ontvangende instellingen naar aanleiding van de nieuwe doelgroep, de inburgeraars?

Het bezoek van scholieren in schoolverband (hierna veelal: scholierenbezoek) aan de instellingen betreft in dit onderzoek het bezoek van scholieren van het primair onderwijs (hierna veelal afgekort tot po) en het bezoek van scholieren van het voorgezet onderwijs (hierna veelal afgekort tot vo).

De definitie van inburgeraars hebben we opgenomen in de introductieparagraaf van hoofdstuk 4, het hoofdstuk dat de resultaten van de nieuwe doelgroep behandelt.

1.3 Onderzoeksaanpak

De aanpak van dit verkennende onderzoek berust op de volgende uitgangspunten en keuzes die we in overleg met de opdrachtgever hebben vastgesteld:

- Gegeven de vraagstelling hebben we een overwegend kwalitatieve onderzoeksmethode met interviews gehanteerd, aangevuld met kwantitatieve analyses.
- De onderzoeksdoelgroep bestaat in beginsel uit het samenwerkingsverband van veertien⁵ aangesloten instellingen bij de Stichting Musea en Herinneringscentra '40-'45, met uitzondering van het Indisch Herinneringscentrum en aangevuld met de Anne Frank Stichting. Van de veertien instellingen hebben twaalf instellingen hun medewerking aan het onderzoek verleend. Deze twaalf instellingen zijn:

- | | |
|---------------------------------------|---------------------------------|
| – Anne Frank Stichting | – Nationaal Monument Kamp Vught |
| – Bevrijdingsmuseum Zeeland | – Nationaal Onderduikmuseum |
| – Herinneringscentrum Kamp Westerbork | – Nationaal Monument Oranjestad |
| – Joods Cultureel Kwartier | – Oorlogsmuseum Overloon |
| – Museum Rotterdam '40-'45 NU | – Verzetsmuseum |
| – Nationaal Kamp Amersfoort | – Vrijheidsmuseum |

- Per deelnemende instelling hebben we een uitgebreid interview gehouden met de verantwoordelijken op het gebied van educatie (of programmering) en financiën; bij kleinere

⁵ Zie [smh40-45 | Stichting Musea en Herinneringscentra '40-'45](#)

instellingen waar deze functies niet separaat aanwezig zijn spraken we veelal uitsluitend met de algemeen directeur. Voorafgaande aan de interviews ontvingen de gesprekspartners de interviewleidraad en een Excelformulier met een data-uitvraag (naar bezoekcijfers en kosten en opbrengsten). Het veldwerk vond plaats in de periode december 2024 tot en met februari 2025.

- Alle deelnemers aan het onderzoek hebben we vooraf anonimiteit beloofd. Daarom presenteren wij in dit rapport geen herkenbare resultaten voor afzonderlijke instellingen. Het onderzoek is nadrukkelijk géén evaluatie van individuele instellingen.
- Naast de informatie uit de gesprekken en de Excelformulieren maken we gebruik van data uit andere bronnen (bijvoorbeeld jaarrekeningen en de website van de instellingen) om de resultaten nader te verrijken.
- Tijdens het onderzoek is er regelmatig overleg en afstemming geweest met de opdrachtgever.
- Samenvattend bevat dit rapport een *verkennend perspectief van de instellingen op de vraagstelling*; er is geen onderzoek onder scholen, scholieren of inburgeraars gedaan.

1.4 Indeling van het rapport en leeswijzer

We geven per deelvraag de resultaten in een separaat hoofdstuk weer. De indeling van het rapport is als volgt. Hoofdstuk 2 bespreekt de huidige situatie van de ontvangende instellingen ten aanzien van het scholierenbezoek. In hoofdstuk 3 komen de inhoudelijke en financiële gevolgen voor de instellingen aan bod bij een toename van het scholierenbezoek. Tevens gaan we in hoofdstuk 3 in op de gevolgen van het gratis maken van scholierenbezoek. Het perspectief van de instellingen op de inhoudelijke en financiële gevolgen van het bezoek van inburgeraars staat centraal in hoofdstuk 4. Hoofdstuk 5 bevat de conclusies en onze aanbevelingen voor verder onderzoek.

In het rapport presenteren we in de tekst en in de figuren doorgaans *afgeronde* getallen. De analyses en berekeningen berusten echter op niet-afgeronde getallen. Daardoor kan het voorkomen dat optellingen en dergelijke ogenschijnlijk niet lijken te kloppen, hoewel ze correct zijn. De afronding van de getallen in de tekst en in de figuren vindt uitsluitend plaats om de leesbaarheid daarvan te vergroten en om te kunnen focussen op de belangrijkste resultaten.

Het uitgangspunt in de analyses is dat de resultaten betrekking hebben op de twaalf instellingen zoals vermeld in paragraaf 1.3. Waar dit afwijkt – bijvoorbeeld omdat één of twee instellingen geen data konden leveren voor een analyse – staat dit expliciet vermeld.

Terminologie:

- De instellingen hanteren de functies ‘rondleider’ en ‘museumdocent’ veelal door elkaar als zijnde de persoon die de schoolklassen of groepen inburgeraars rondleidt tijdens het bezoek aan de instelling. Wij kiezen voor de term rondleider.
- Scholierenbezoek: hiermee bedoelen we het aantal leerlingen dat in schoolverband (primair of voortgezet onderwijs) een bezoek brengt aan de instelling.

2 Resultaten scholierenbezoek

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de eerste deelvraag van dit onderzoek centraal:

Hoe ziet het huidige aanbod voor het bezoek van scholieren in schoolverband eruit en wat zijn daarvan de kosten en opbrengsten? Ervaren de instellingen in de huidige situatie belemmeringen en zo ja, welke zijn dat?

Paragraaf 2.2 gaat in op het belang van Holocausteducatie in het educatief aanbod van de instellingen. De kerncijfers van het scholierenbezoek staan in paragraaf 2.3 waarna paragraaf 2.4 de kosten en opbrengsten van deze bezoeken behandelt. We sluiten dit hoofdstuk af met de succesfactoren en knelpunten van scholierenbezoek (paragraaf 2.5).

Voor de huidige situatie maken we voornamelijk gebruik van cijfers uit 2023 omdat deze completer zijn dan de cijfers voor 2024.

2.2 De positie van Holocausteducatie in het educatief aanbod

2.2.1 Huidig educatief aanbod

De twaalf instellingen zien de educatieve programma's die ze bieden aan scholieren als belangrijk onderdeel van de missie van de instelling. Ze willen dat deze programma's zo toegankelijk mogelijk zijn voor zoveel mogelijk leerlingen.

De educatieve programma's worden echter doorgaans vanaf groep 7 aangeboden. Er zijn verschillende programma's die passen bij de verschillende leeftijdsgroepen in het po en in het vo.⁶ Er zijn twee redenen waarom de instellingen pas vanaf groep 7 (of vanaf 10 jaar) programma's aanbieden, namelijk:

1. De Holocaust is een heftig onderwerp voor jonge kinderen;
2. Scholieren krijgen doorgaans pas vanaf groep 7 les over de Tweede Wereldoorlog.

De meeste programma's vinden plaats bij de instelling op locatie en duren veelal tenminste 1 à 1,5 uur. Vrijwel altijd is er een rondleider vanuit de instelling bij het programma betrokken die uitleg geeft, vragen stelt aan de leerlingen en tevens vragen beantwoordt.

Ter voorbereiding op het bezoek bieden de instellingen vaak specifiek lesmateriaal aan. Soms bieden de instellingen ook lesmateriaal aan om na het bezoek te behandelen in de klas.

2.2.2 De positie van Holocausteducatie in het educatieve programma

Tijdens de gesprekken werden de instellingen gevraagd welke plek het onderwerp 'Holocaust' inneemt binnen hun huidige educatieve programma's. De respons op deze vraag is samengevat in Figuur 2.1, waarbij elk icoontje onder de blauwe lijn het antwoord van één van de instellingen

⁶ Zie bijvoorbeeld de websites van de twaalf instellingen.

representeert. De instellingen zijn gevraagd zichzelf in te delen op de pijl, waarbij helemaal aan de linkerzijde betekent dat Holocausteducatie een *beperkt onderdeel* is van hun programma, en helemaal aan de rechterzijde juist betekent dat Holocausteducatie *de kern* is van hun programma.

Figuur 2.1 De positie van Holocausteducatie in het educatieve programma zoals aangegeven door de twaalf instellingen



Opvallend is dat geen enkele instelling zichzelf helemaal aan de linker kant heeft geplaatst: alle twaalf geven aan dat de Holocaust een belangrijk onderwerp is in hun educatieve programma's. Verder zijn de instellingen evenredig over het continuüm verdeeld. Drie instellingen geven aan dat Holocausteducatie de kern van hun programma is, en de overige instellingen geven aan ergens tussen de twee opties in te zitten. De instellingen die tussen de twee opties in zitten verdelen zich evenredig over de opties rechts van het midden, helemaal in het midden en links van het midden (drie instellingen per optie).

Sommige instellingen hadden enige moeite met het plaatsen van hun instelling in het bovenstaande schema omdat volgens hen het begrip Holocausteducatie niet duidelijk is gedefinieerd. Alle instellingen zien de Holocaust als een belangrijk onderdeel van hun educatie, maar vaak wel als onderdeel van een groter geheel. Het belang van de lessen van de Holocaust in de context van het heden plaatsen wordt bijvoorbeeld meerdere keren genoemd, alsook de Holocaust als onderdeel van de (regionale) geschiedenis.

Eén instelling verwoordt dat “de deelnemers van de educatieve programma's voornamelijk leren *van* de Holocaust in plaats van *over* de Holocaust.” De meeste instellingen geven aan tevreden te zijn met de plek van Holocausteducatie in het huidige programma. Een enkele instelling geeft aan Holocausteducatie een grotere rol te willen laten hebben in het toekomstige educatieve aanbod.

2.3 Kerncijfers scholierenbezoek

In totaal maakten 158 duizend⁷ leerlingen uit het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs in 2023 een scholierenbezoek aan één van de twaalf instellingen. Gemiddeld gaat het om 13 duizend scholierenbezoeken per instelling, variërend tussen de 1,6 duizend en de 37 duizend scholieren per instelling per jaar. Naast bezoeken uit het po en het vo ontvangen alle instellingen ook bezoeken van andere typen onderwijs en bezoeken van volwassenen en kinderen (in familieverband).⁸ De scholierenbezoeken vormden 8% van het totale bezoek van alle instellingen (1,9 miljoen bezoeken). Welk deel van het totale bezoek uit scholierenbezoek bestaat, varieert flink: tussen de 3% en de 31% per instelling.

De scholierenbezoeken aan de twaalf instellingen zijn niet evenredig verdeeld over de verschillende regio's in het land (zie Figuur 2.2)

Figuur 2.2 *Spreiding van de scholierenbezoeken aan (de locatie van) de twaalf instellingen naar provincie*



⁷ Bron: opgave van de twaalf instellingen op basis van verkochte entreekaarten aan scholen.

⁸ Een deel van de instellingen ontvangt naast bezoek uit het po en vo ook bezoeken vanuit het MBO, Pabo, HBO, en/of WO-instellingen. De resultaten in dit onderzoek gaan (tenzij anders vermeld) specifiek over het bezoek van leerlingen in schoolverband uit het po en vo.

Noord-Holland - en specifiek de stad Amsterdam – heeft drie van de twaalf instellingen en ontvangt bijvoorbeeld bijna de helft van alle bezoeken. In Figuur 2.2 is een overzicht te zien van de spreiding naar locatie van de instellingen, waarbij de grootte van de oranje bol per provincie aangeeft hoeveel scholierenbezoeken daar in 2023 zijn geweest.

Om de instellingen niet herkenbaar in beeld te brengen zijn de scholierenbezoeken aan instellingen in de provincies Drenthe en Gelderland samengevoegd (drie instellingen), evenals die van Utrecht, Zuid-Holland en Zeeland (vier instellingen).

De twaalf instellingen zijn niet vertegenwoordigd in de provincies Groningen, Friesland, Overijssel, Flevoland en Limburg.

Het scholierenbezoek door scholen uit Nederland bestaat voor 41% uit bezoeken door het po en voor 59% door het vo. Tevens is er bezoek van scholieren uit het buitenland. Deze bezoeken vinden voornamelijk plaats bij de instellingen in de grensregio's en in de stad Amsterdam, al dan niet als onderdeel van een langer verblijf in de stad en in combinatie met het bezoek aan andersoortige musea.

2.4 Opbrengsten en kosten van scholierenbezoeken

2.4.1 Opbrengsten van scholierenbezoeken

De opbrengsten uit scholierenbezoek bestaan bijna volledig uit de entreegelden die betaald worden per leerling en/of de kosten van een rondleider per groep.⁹ In totaal gaat het naar schatting om bijna *1,0 miljoen euro* aan opbrengsten uit scholierenbezoek voor de twaalf instellingen in 2023. Deze schatting is gebaseerd op een combinatie van de opbrengsten die de instellingen zelf hebben opgegeven en (indien niet opgegeven door de instelling zelf) een berekening van de kosten die de instellingen vragen per leerling (en/of per groep)¹⁰ bij een scholierenbezoek maal het aantal leerlingen in 2023.

De opbrengst uit scholierenbezoek van de twaalf instellingen samen vormt een relatief klein aandeel (5%) van de totale publieksinkomsten in 2023 van deze instellingen. Het verschilt echter flink per instelling welk deel van de publieksinkomsten van scholierenbezoek komt: van 2% tot 22%. Dit betekent dus dat de opbrengst uit scholierenbezoek voor sommige instellingen een belangrijkere bron van inkomsten is dan voor andere instellingen, maar bij geen van de instellingen is het scholierenbezoek de voornaamste bron van inkomsten. Alle instellingen verdienen

⁹ Naast opbrengsten uit entree en/of rondleidingen van groepen leerlingen zijn er bij sommige instellingen beperkte inkomsten uit horeca. Deze overige opbrengsten waren niet los in te schatten en zijn naar verwachting erg laag (de leerlingen of scholen nemen doorgaans zelf lunch e.d. mee), waardoor we ons bij deze resultaten beperken tot opbrengsten uit entree en rondleiding.

¹⁰ De prijzen voor entree en/of rondleiders zijn opgevraagd tijdens het gesprek met de instelling en/of opgezocht op de website van de instelling.

meer aan het reguliere bezoek dan aan het bezoek in schoolverband. Een belangrijke reden hiervoor is dat alle twaalf instellingen aangeven een gereduceerd tarief te hanteren voor scholierenbezoek. Gemiddeld brengen de scholierenbezoeken € 6,64 op per leerling¹¹ – dit varieert per instelling van € 2,00 (gebaseerd op vrijwillige donaties van de scholen) tot € 9,40 (op basis van opbrengsten uit entree per leerling plus opbrengsten per groep voor een rondleider).

Al met al geven de instellingen aan dat het niet het doel is van het educatieve programma om er financieel iets op te verdienen. Ze zien de educatieve programma's die ze bieden aan scholieren als onderdeel van de missie van de instelling, en willen dat ze zo toegankelijk mogelijk zijn voor zoveel mogelijk leerlingen. Tijdens de gesprekken hoorden we regelmatig "het Holocaustverhaal moet bewaard blijven en worden doorgegeven" en "de jeugd heeft de toekomst".

Doorgaans geven de instellingen expliciet aan dat de educatieve programma's voor scholieren minder opbrengen dan dat ze kosten, en dat ze dit begrotingsgat aanvullen met andere inkomstenbronnen. Scholieren worden gezien als een belangrijke doelgroep en het educatieve belang weegt zwaarder dan de financiële overwegingen.

2.4.2 Kosten van scholierenbezoeken

De jaarlijkse kosten van scholierenbezoek zijn lastiger inzichtelijk te krijgen dan de opbrengsten. Bij de twaalf instellingen worden de kosten in het algemeen niet per doelgroep geregistreerd en niet standaard gesplitst van andere typen kosten.¹² Desgevraagd hebben *tien* van de twaalf instellingen voor dit onderzoek een schatting gegeven van de volgende kostenposten die zij als instelling in 2023 maakten om het scholierenbezoek te realiseren:

- Educatief personeel voor de schoolprogramma's (po en vo) inclusief de rondleiders;
- Eventueel ander personeel betrokken bij de organisatie van de schoolprogramma's. Bijvoorbeeld personeel voor de planning en administratie (voor de tijd die ze werken aan de schoolprogramma's);
- Eventueel onderhoud en update van de programma's waaronder kosten van (les)materiaal.

De volgende kostenposten zijn niet meegenomen in de uitvraag:

- Ontwikkelingskosten van nieuwe educatieve programma's of een (jaarlijkse) afschrijving hierop. Deze ontwikkelingskosten zijn per jaar erg variabel, aangezien een programma meerdere jaren mee kan;
- Kosten voor marketingcommunicatie van de instelling zoals kosten voor de website;

¹¹ Uitgerekend als de totale opbrengsten van alle instellingen samen gedeeld door de totale bezoeken van alle instellingen samen.

¹² Deze kostenpost wordt bijvoorbeeld niet apart uitgevraagd door CBS of de Museumvereniging aan geregistreerde musea, en in de eigen jaarrekening wordt het doorgaans ook niet uitgesplitst. Waar kosten voor educatie wel worden uitgesplitst in de eigen administratie is dit veelal een bredere kostenpost dan alleen educatie voor leerlingen, maar gaat het ook om educatie voor andere doelgroepen (zoals volwassenen).

- Algemene facilitaire kosten zoals bijvoorbeeld de huur van het gebouw, energiekosten, kosten van een horecavoorziening, en kosten voor schoonmaak en beveiliging. Doorgaans zijn dit vaste kosten die niet specifiek gemaakt worden voor scholieren maar voor alle bezoekers.

De tien instellingen schatten hun kosten van het scholierenbezoek in 2023 op *1,5 miljoen euro*. Deze tien instellingen zijn samen goed voor 702 duizend euro aan opbrengsten van scholierenbezoeken. De kosten zijn voor de tien instellingen daarmee naar schatting tenminste een factor 2,2 hoger dan de opbrengsten van het scholierenbezoek, en het resultaat is – in financiële zin – dus negatief. De gemiddelde kosten per bezoekende scholier bedragen voor de tien instellingen € 13,30.

Samengevat is het makkelijker om een beeld te krijgen van de jaarlijkse opbrengsten van het scholierenbezoek dan van de kosten. Scholierenbezoek brengt ongeveer 1,0 miljoen euro op voor de twaalf instellingen in 2023.

Op basis van de tien instellingen die een schatting hebben gemaakt van de jaarlijkse (variabele) kosten voor scholierenbezoek is onze berekening dat de kosten tenminste een factor 2,2 hoger zijn dan de opbrengsten van scholierenbezoek.

2.5 Succesfactoren en knelpunten van scholierenbezoek

2.5.1 Succesfactoren van scholierenbezoek

Er zijn volgens de instellingen verschillende factoren die van invloed kunnen zijn op scholen die bepalen of zij wel of niet een bezoek brengen aan de betreffende instelling. De belangrijkste succesfactoren die zij aangeven zijn:

- Inhoud en vorm van het programma: de instellingen noemen als belangrijkste succesfactor de inhoudelijke aansluiting van het (educatieve) programma bij wereldoriëntatie, burgerschapsonderwijs en geschiedenis, wat de relevantie van het bezoek voor scholen vergroot. Bij voorkeur worden scholen ‘ontzorgd’. Ook de vorm van het programma is belangrijk: interactieve programma’s waarbij leerlingen actief kunnen deelnemen en leren door te doen of aan te raken dragen in de ogen van vele instellingen bij aan een succesvolle educatieve ervaring.
- Om het meeste uit het scholierenbezoek te halen geven meerdere instellingen ook aan dat de juiste voor- en nazorg belangrijk is. Zo bieden meerdere instellingen bijvoorbeeld lesmateriaal aan die de scholen voor en/of na het bezoek kunnen gebruiken. In welke mate scholieren hier werkelijk gebruik van maken is voor de instellingen moeilijk in te schatten. Meerdere instellingen geven aan dat de scholen in het po doorgaans beter voorbereid op bezoek komen dan die in het vo.
- Een goede bezoekervaring en goede publiciteit (bijvoorbeeld in de media en via mond-tot-mondreclame) dragen bij aan een hogere instroom van scholierenbezoeken. De meeste scholen komen ieder jaar weer bij dezelfde instelling terug, mede gebaseerd op goede voorgaande ervaringen.

2.5.2 Knelpunten van scholierenbezoek

De instellingen benoemen als belangrijkste knelpunten voor scholierenbezoek:

- De instellingen zijn eensgezind over het voornaamste knelpunt dat het bezoek van scholen belemmert. Bijna alle instellingen geven aan dat vervoerskosten dermate hoog zijn dat scholen hierdoor beperkt en soms volledig belemmerd worden in het bezoeken van de instellingen. Op basis van ervaringen van bezoekende docenten schatten de instellingen dat de huur van een bus tussen de 400 en 600 euro kost, wat al snel een factor 2 à 3 groter is dan de entreekosten voor de hele klas. Daarbij bestaat de voorkeur om die bus dan ook volledig te vullen met leerlingen en dus met meerdere groepen tegelijk te komen. Dit vormt voor een deel van de instellingen een aanvullend probleem, gezien de beperkte fysieke ruimte die zij beschikbaar hebben voor de scholierenbezoeken.
Openbaar vervoer is in het algemeen geen aantrekkelijk alternatief: de kosten hiervan zijn hoog en (volgens de instellingen) zien docenten het niet zitten om met een (of meerdere) schoolklas(sen) in de bus of trein te stappen. Bovendien geven sommige instellingen aan moeilijk of zelfs helemaal niet bereikbaar te zijn met het openbaar vervoer.
- Een tweede belangrijk knelpunt waar de instellingen mee te maken hebben is de spreiding van het bezoek over het schooljaar. Scholen hebben de voorkeur om een dergelijke instelling in het voorjaar te bezoeken, bijvoorbeeld met het oog op 4 en 5 mei. De instellingen geven aan een piek van scholierenbezoek te ervaren in het voorjaar (februari-juni), waarbij ze zelfs al (grotendeels) volgeboekt zijn voor deze periode en soms nee moeten zeggen tegen scholen. Voor instellingen die met veel vrijwilligers werken is er in het voorjaar soms een extra capaciteitsprobleem, omdat de (gepensioneerde) vrijwilligers juist tijdens het voorjaar graag vrij nemen om op vakantie te gaan.
- Niet alleen logistieke zaken om het museum te bereiken of de voorkeur in wanneer dit bezoek plaatsvindt kunnen het scholierenbezoek belemmeren. Ook de persoonlijke interesse van de (geschiedenis-) docent heeft invloed op waar de educatieve schoolreis naartoe gaat. Een docent met een specialisatie in kunstgeschiedenis zal bijvoorbeeld naar het van Gogh museum gaan, terwijl een docent gespecialiseerd in het vakgebied van de Tweede Wereldoorlog eerder zal kiezen voor een museum dat gerelateerd is aan de Holocaust. Sommige instellingen geven aan dat de keuzes van scholen ook beïnvloed worden door de beperkte ruimte in het lesprogramma (“We moeten al zoveel”) en spreken over de kostbare tijd van docenten en een leraarentekort die het rondkrijgen van de begeleiding voor een dagtrip naar een instelling bemoeilijken. Een gevolg hiervan is dat bijvoorbeeld gymdocenten meegaan en het scholierenbezoek meer een uitje wordt dan een educatief bezoek.
- Bij een aantal instellingen in de regio is de relatief beperkte omvang van het verzorgingsgebied een knelpunt, zeker met het oog op toekomstige groei. In het algemeen nemen scholen uit de Randstad volgens de instellingen niet of nauwelijks de moeite om naar Drenthe, de Achterhoek of Noord-Brabant af te reizen.

Monitoring

De knelpunten en succesfactoren van scholierenbezoek worden door de instellingen in meer of mindere mate met eigen evaluaties in beeld gebracht. De meeste instellingen zijn actief bezig met het evalueren van hun educatieve programma's of zouden dit (meer) willen doen. De mate waarin en wijze waarop de instellingen de huidige programma's monitoren en evalueren verschilt erg. Sommigen werken bijvoorbeeld met beoordelingen via enquêtes terwijl anderen mondeling feedback verzamelen tijdens het scholierenbezoek. Echt structurele feedback is nog beperkt maar komt wel voor. De instellingen zijn allen geïnteresseerd in het hanteren van bepaalde kwaliteitscriteria voor het geven van Holocausteducatie mochten deze in de toekomst worden ingevoerd, waarbij sommigen expliciet aangeven mee te willen denken over de ontwikkeling van die criteria. Dit betekent niet dat de instellingen momenteel twijfelen aan de kwaliteit van het aanbod, meerdere instellingen geven juist expliciet aan ervan uit te gaan al aan dergelijke criteria te voldoen.

3 Toekomstige situatie bij een toename van scholierenbezoek

3.1 Inleiding

In de huidige situatie brengen naar opgave van de instellingen jaarlijks 158 duizend leerlingen een bezoek in schoolverband aan een van de twaalf instellingen in dit onderzoek. Om de ambitie¹³ uit het Nationaal Plan Versterking Holocausteducatie te bereiken van (minstens) een bezoek per leerling in schoolverband tijdens de schoolcarrière (po en vo) is een toename van scholierenbezoek nodig, dit betreft het aantal leerlingen dat in schoolverband een instelling bezoekt. De vraag is echter hoeveel meer leerlingen ervoor nodig zijn om deze ambitie te realiseren en wat dit betekent voor de instellingen. In dit hoofdstuk behandelen we de volgende onderzoeksvraag:

Wat zijn de inhoudelijke en financiële gevolgen voor de ontvangende instellingen bij een toename van het bezoek van scholieren in schoolverband? Als onderdeel hiervan is de vraag wat de (financiële) gevolgen voor de ontvangende instellingen zijn als het scholierenbezoek aan de instellingen gratis wordt voor deze scholen.

De opbouw van het hoofdstuk is als volgt. Paragraaf 3.2 behandelt de benodigde toename van scholierenbezoek om de ambitie van het Plan te bereiken. Vervolgens komen de inhoudelijke gevolgen (paragraaf 3.3) en financiële gevolgen (paragraaf 3.4) voor de instellingen van een toename van bezoek aan bod. Paragraaf 3.5 gaat in op de gevolgen van het gratis maken van scholierenbezoek.

3.2 Benodigde toename scholierenbezoek

We hebben gebruik gemaakt van data van CBS Statline om in te schatten hoeveel scholierenbezoeken er per jaar minstens afgelegd zouden moeten worden om elke leerling tijdens de schooltijd een bezoek te laten brengen. Aangezien de instellingen educatieve programma's aanbieden vanaf groep 7 is dit als startpunt gebruikt voor de schoolperiode waarin het bezoek plaats kan vinden.

De schoolperiode loopt vervolgens tot en met het schooljaar waarin eindexamen wordt gedaan. Dit betekent dat leerlingen op het vmbo, havo, en vwo respectievelijk zes, zeven, of acht jaar hebben om het bezoek te brengen.¹⁴ Rekening houdend met het aantal scholieren per onderwijstype in het vo komen we uit op een schoolperiode van gemiddeld zeven jaar waarin het bezoek gebracht kan worden.

¹³ Zie het Plan bladzijde 18.

¹⁴ We laten hierbij achterwege dat leerlingen een afwijkende schoolperiode kunnen hebben omdat ze blijven zitten, ze tijdens het vo van niveau wisselen, of stoppen met school.

In het schooljaar 2023-2024 waren er volgens het CBS 1,4 miljoen¹⁵ leerlingen aanwezig in het po, wat gemiddeld neerkomt op 174 duizend leerlingen per groep. Voor de groepen 7 en 8 samen gaan we dus uit van 348 duizend leerlingen. Op het vo waren in datzelfde schooljaar 941 duizend leerlingen aanwezig. Voor po en vo samen ging het in 2023 dus om 1,3 miljoen leerlingen die in de schooljaren zaten waarin mogelijk een educatief bezoek in schoolverband gebracht kan worden aan een van de instellingen.

Het totaal aantal bezoeken 2023 in schoolverband aan alle twaalf instellingen is 158 duizend (zie paragraaf 2.3). Als we deze data vasthouden voor de 6 jaren vanaf 2024 dan wordt het beeld als volgt: Uitgaande van een gemiddelde schoolperiode van zeven jaar startend in groep 7, betekent dit $(1,3 \text{ miljoen} / 7)$ 186 duizend bezoeken per jaar als elke leerling een keer tijdens de schoolperiode een bezoek brengt.

Bij 158 duizend bezoeken per jaar die in schoolverband gebracht zijn aan alle twaalf instellingen zou er op het eerste gezicht ‘slechts’ een toename van $(186 \text{ duizend} - 158 \text{ duizend} =)$ 28 duizend leerlingen (18%) nodig zijn om de ambitie uit het Nationaal Plan Versterking Holocausteducatie te bereiken. Er zijn echter een aantal redenen om aan te nemen dat dit een onderschatting is van de daadwerkelijk benodigde toename, namelijk:

1. In de huidige bezoekcijfers in schoolverband zit een nog onbekend aantal scholieren die vanuit scholen in het buitenland een bezoek brengen.
2. In 2023 is er waarschijnlijk sprake van een inhaalvraag van de scholen na de Coronaperiode.
3. Er zitten waarschijnlijk een onbekend aantal ‘dubbeltellingen’ in het scholierenbezoek, omdat dezelfde leerling meerdere keren in de schoolperiode een bezoek aan een instelling kan brengen.¹⁶

Ad 1.) De instellingen die een schatting hebben kunnen geven komen gemiddeld tot 6% van bezoek van scholieren van buitenlandse scholen. De respons was niet zodanig representatief dat we dit bezoekpercentage meenemen in onze verdere berekeningen.

Ad 2.) We hebben geen data om deze eventuele inhaalvraag nader te berekenen.

Ad 3.) De omvang van deze dubbeltellingen kunnen de instellingen uiteraard niet weten, het bezoek is immers op naam van een school. Wij laten in onze berekeningen deze dubbeltellingen achterwege.¹⁷

¹⁵ Voor meer informatie (zoals de definities die het CBS hanteert) zie [Tabel 85701NED](#).

¹⁶ Bijvoorbeeld de eerste keer op de basisschool en vervolgens ook met de middelbare school – dit zou een bezoek aan dezelfde of twee verschillende instellingen kunnen zijn.

¹⁷ Dat neemt niet weg dat deze dubbeltellingen mogelijk een wezenlijk effect hebben op de benodigde toename. Stel dat 5% van de leerlingen niet een unieke bezoeker is. Dit leidt tot een benodigde toename van totaal tenminste 36 duizend leerlingen ofwel 23%.

Samengevat stellen wij op basis van de beschikbare data vast:

- De twaalf instellingen hebben in 2023 een substantieel bereik onder de scholieren uit het primair onderwijs en uit het voortgezet onderwijs: In 2023 maken *maximaal* 158 duizend (van de 186 duizend) scholieren van Nederlandse scholen een bezoek in schoolverband aan één van de twaalf instellingen. Het *maximaal* aantal bezoeken is waarschijnlijk een *overschatting* omdat de beschikbare data niet voorzien in:
 - scholierenbezoek van buitenlandse scholen;
 - effecten van mogelijke inhaalvraag in 2023 na de Coronaperiode;
 - dubbeltellingen (dit komt voor als dezelfde leerling in de schoolperiode meerdere keren een instelling bezoekt).
- Andersom geredeneerd is de benodigde toename om de ambitie uit het Nationaal Plan Versterking Holocausteducatie te bereiken in 2023 *tenminste* 28 duizend scholieren ofwel 18%. Dit betekent een toename van *gemiddeld tenminste* 2,4 duizend scholieren per instelling. Bij een evenredige toename op basis van de afgelegde scholierenbezoeken in 2023 over de instellingen varieert de benodigde toename per instelling van bijna 300 leerlingen (bij de instelling die in 2023 het laagste aantal scholierenbezoeken had) tot bijna 6,6 duizend leerlingen per jaar (bij de instelling die in 2023 het hoogste aantal scholierenbezoeken had).

3.3 Inhoudelijke gevolgen bij toename scholierenbezoek

Alle instellingen geven aan dat zij inhoudelijk weinig of niks hoeven te veranderen aan de huidige educatieve programma's die gebruikt worden voor de scholierenbezoeken wanneer er een toename van het scholierenbezoek plaatsvindt. De meeste instellingen evalueren hun programma's al op een continue basis en hierbij maakt het niet uit of er meer scholierenbezoek komt of niet. Een enkele instelling geeft aan wel de wens te hebben om de programma's te updaten, maar dit staat los van de eventuele toename van het scholierenbezoek: dat is een wens die zij ook hiervoor al hadden.

Tevens melden de instellingen dat ze tevreden zijn met de plaats van Holocausteducatie in het huidige educatieve programma (zie paragraaf 2.2.2) en dat ze niet van plan zijn deze positie te veranderen bij een toename van scholierenbezoek.

Capaciteit

Op een enkele instelling na hebben de instellingen geen exact kwantitatief beeld kunnen geven van hun maximale capaciteit per (bezoek)periode en per doelgroep.

De meeste instellingen geven aan – zij het in verschillende mate - ruimte te hebben voor groei van het scholierenbezoek. Ze koppelen aan deze toezegging veelal specifieke voorwaarden waarbij ze het meest prominent benoemen het huidige gebrek aan bezoekspreiding van

scholierenbezoek over het kalenderjaar.¹⁸ In dit kader wordt ook genoemd de beschikbaarheid van meer fysieke ruimte¹⁹ én extra financiële middelen om meer personeel aan te nemen. Drie instellingen geven a priori aan zelfs een grote toename (verdubbeling van scholierenbezoek) goed aan te kunnen. Eén van deze instellingen had al (losstaand van dit onderzoek) het doel om een verdubbeling te realiseren van het aantal leerlingen dat een bezoek brengt in schoolverband.

Samengevat zien wij dat bij de *twaalf instellingen samen* - onder voorwaarden - waarschijnlijk voldoende ruimte is om te voldoen aan de ambitie die in het Nationale Plan Versterking Holocausteducatie staat (zie blz. 18 van het Plan). Vrijwel alle instellingen zien als belangrijkste voorwaarde voor groei een betere bezoekspreiding van scholierenbezoek over het kalenderjaar. Vervolgonderzoek zou meer aandacht kunnen besteden aan het maximumaantal leerlingen die de verschillende instellingen aankunnen in de komende jaren en de randvoorwaarden die hiervoor nodig zijn.

Sommige instellingen geven echter tijdens de gesprekken een *belangrijk aandachtspunt* aan over een toename van scholierenbezoek. De instellingen zijn zich over het algemeen bewust van het feit dat dezelfde scholen vaak terugkomen terwijl andere scholen (waar zij weinig zicht op hebben) nooit een bezoek brengen. Om de gewenste toename te realiseren moet goed nagedacht worden over het bereiken van de scholen die nu nog niet komen (*outreach*), aangezien een scholierenbezoek op het moment geen verplichting is en scholen dus de keuze hebben om niet te komen. De haalbaarheid hiervan hangt af van veel meer factoren dan sec de capaciteit van de instellingen. Zo spelen bijvoorbeeld de motivatie van de docenten, ruimte in het schoolrooster en financiële middelen een rol in de keuze van de scholen.

Enkele instellingen zetten zich actief in om moeilijk bereikbare scholen beter te betrekken bij Holocausteducatie. Dit vraagt om gerichte *outreach* en flexibiliteit in de educatieve aanpak. Een instelling heeft bijvoorbeeld geëxperimenteerd met het direct benaderen en uitnodigen van de scholen die nu nog niet komen en heeft daarmee in twee jaar tijd ongeveer 4 duizend scholieren bereikt, die naar alle waarschijnlijkheid zonder deze aanpak de betreffende instelling niet zouden hebben bezocht. Hoewel deze aanpak effectief blijkt, vergt het aanzienlijke inspanningen. Een andere instelling richt zich op *outreach* en educatieve wendbaarheid door middel van mobiele programma's (ze gaan naar de scholen toe), waardoor zij beter kunnen inspelen op de behoeften van moeilijk bereikbare doelgroepen. Beide benaderingen onderstrepen het belang van actieve betrokkenheid en maatwerk in het bereiken van scholen die anders minder snel met Holocausteducatie in aanraking zouden komen.

¹⁸ In het voorjaar is er bij de meeste instellingen relatief weinig capaciteit, maar de instellingen hebben doorgaans in de maanden september-januari voldoende capaciteit om een toename op te vangen.

¹⁹ Het gaat hier om twee instellingen die bezig zijn met het realiseren of zoeken van een nieuw (aanvullend) pand waar bezoekers terecht kunnen.

Mogelijke consequenties toename bezoek

Bij een toename van scholierenbezoeken ligt volgens de instellingen de grootste druk op de planning en coördinatie van de bezoeken, waarbij meerdere instellingen aangeven extra administratieve of educatieve ondersteuning nodig te hebben. Een instelling illustreert de noodzaak voor aanvullende administratieve ondersteuning door de intensiteit van het contact met de scholen te benadrukken: “Het inplannen van schoolbezoek is tijdsintensief. Soms mail je 10 tot 15 keer heen en weer voordat de afspraak staat”. Zeker in de drukkere perioden wordt de logistieke puzzel van de routing door de locatie steeds ingewikkelder bij toename van het aantal schoolgroepen.

Sommige instellingen hebben voldoende capaciteit om groei op te vangen met het bestaande personeel, terwijl anderen aangeven dat extra financiering of fysieke ruimte een beperkende factor vormt. Tevens dient het aantal rondleiders toenemen voor een aantal instellingen bij een toename van het scholierenbezoek om de groepen te kunnen begeleiden (of het huidige aantal rondleiders gaat meer rondleidingen verzorgen).

Daarnaast geven enkele instellingen aan problemen te verwachten met het combineren van meer scholierenbezoek met de andere bezoekers. Mogelijk hebben de extra schoolgroepen een impact op de bezoekervaring (en capaciteit) van de niet schoolgroepen.

3.4 Financiële gevolgen van toename scholierenbezoek

Bij een toename van scholierenbezoek wordt in principe ook een toename van de opbrengsten en van de kosten verwacht. In deze paragraaf besteden we aandacht aan de financiële gevolgen voor de instellingen bij een toename van scholierenbezoek.

Extra opbrengsten bij toename scholierenbezoek

De instellingen verwachten meer opbrengsten te realiseren wanneer er meer scholierenbezoek komt: meer scholieren betekent immers meer inkomsten uit de entreekosten die de scholen moeten maken (eventueel inclusief de opbrengsten voor een rondleider). De meeste instellingen redeneren dat bij een toename van het bezoek ze ruwweg een evenredige toename van deze inkomsten zouden verwachten.

In 2023 zagen we dat de instellingen samen ongeveer 1,0 miljoen euro aan opbrengsten uit scholierenbezoek haalden, wat neerkomt op inkomsten van € 6,64 per leerling. Onder de aanname dat de toename van scholierenbezoek evenredig kan worden verspreid over de instellingen komen wij als beste schatting uit op een toename van 18% van het aantal leerlingen om de ambitie uit het Nationaal Plan Versterking Holocaust te bereiken. Dit zou extra opbrengsten betekenen van ruim 188 duizend euro.

Extra kosten bij toename scholierenbezoek

De instellingen verwachten extra kosten te maken bij een toename van scholierenbezoek. In principe vallen deze extra kosten in dezelfde categorieën als de jaarlijkse kosten die bij de

huidige situatie zijn opgegeven (zie paragraaf 2.4.2): educatief personeel, personeel planning en administratie en kosten voor onderhoud van de educatieve programma's.

Naar beste schatting van de instellingen nemen de aan de programma's toe te rekenen kosten tenminste evenredig toe, waarbij personele kosten voor planning en administratie waarschijnlijk meer dan evenredig toenemen (zie voorgaande paragraaf).

Bij de andere drie kostenposten (ontwikkeling nieuwe programma's, kosten voor marketingcommunicatie en algemene facilitaire kosten) is door de instellingen vrijwel geen kwantitatieve link te leggen tussen de toename van scholierenbezoek en de toename van de kosten. Sommige instellingen geven aan dat meer scholierenbezoek waarschijnlijk zal leiden tot hogere facilitaire kosten en dat een gerichte benadering van de scholen die nu niet komen waarschijnlijk leidt tot hogere marketingcommunicatie kosten.

3.5 Gratis maken van scholierenbezoek

In een motie over de aanpak van antisemitisme wordt verzocht de mogelijkheid te verkennen dat scholen gratis het Holocaustmuseum kunnen bezoeken.²⁰ Voor dit onderzoek zijn de instellingen gevraagd te reageren op de mogelijkheid dat scholen hun instelling in de toekomst gratis zouden kunnen bezoeken: Wat zijn dan de gevolgen? In deze paragraaf gaan we in op het tweede deel van de tweede onderzoeksvraag, namelijk:

Wat zijn de (financiële) gevolgen voor de ontvangende instellingen als het bezoek van scholen aan de instellingen gratis wordt voor deze scholen?

Ten eerste zou gratis bezoek voor scholen voor de instellingen gedeelde inkomsten betekenen. Gebaseerd op de opbrengsten uit scholierenbezoek in 2023 gaat het dan om minstens 1,0 miljoen euro per jaar voor de twaalf instellingen samen. Belangrijk hierbij is dat de instellingen er dan vanuit gaan dat deze gedeelde inkomsten gedekt worden door de overheid en niet uit de eigen begroting bekostigd worden.

Daarnaast is met de instellingen gesproken over de mogelijkheid dat meer scholierenbezoek zou optreden in het geval dat deze gratis zouden worden. Om drie redenen lijkt dit niet opdoen:

- De algemene indruk van de instellingen zelf is dat de huidige entreekosten voor leerlingen (vrijwel) geen drempel vormen voor het bezoek²¹, de kosten voor de scholen worden al zo laag mogelijk gehouden.²² Eén instelling verwoordt dit treffend met "Ik heb in 20 jaar – werken op de educatie afdeling – nog nooit een school over de entreprijs horen klagen."

²⁰ REF motie: 36 272 (nr 16) Vergaderjaar 2023-2024.

²¹ De uitkomsten in dit onderzoek zijn in lijn met eerder onderzoek naar de effecten van gratis toegang, zie bijvoorbeeld: <https://museumvereniging.nl/kennisbank/gratis-openstelling-musea/>

²² Zie ook paragraaf 2.4 en 2.5: Entreekosten zijn doorgaans aanzienlijk lager dan bijvoorbeeld de kosten van busvervoer.

- Er is ook een aantal instellingen die praktijkervaring hebben met (pilots van) gratis schoolprogramma's (waarvan de kosten bijvoorbeeld door de gemeente worden gedekt). De ervaring bij deze instellingen is dat het niet of nauwelijks heeft geleid tot een toename in het aantal scholierenbezoeken.
- De huidige situatie bij de twaalf instellingen is dat de (naar entreprijs) duurste instellingen juist veel scholierenbezoek aantrekken terwijl de instellingen met een beperktere entreprijs zeker niet de hoogste aantallen scholierenbezoek aantrekken.

Er wordt echter ook opgemerkt in de gesprekken dat het mogelijk anders ligt bij de scholen die nu nog niet komen. Dit is een groep waar de instellingen doorgaans weinig zicht op hebben, en het is in principe mogelijk dat een groep scholen besluit niet te komen op basis van de geldende prijzen (die op de website van de instellingen staan).

Mogelijk zijn de (al relatief lage) entreekosten dus niet de belangrijkste drempel die moet worden aangepakt. Volgens de instellingen zou meer nagedacht moeten worden over het gratis maken van vervoer voor scholen – de hoge vervoerskosten worden in de huidige situatie al gezien als drempel tot bezoek en moeten dus aangepakt worden als het doel is om meer scholen een bezoek te laten brengen.

Een aantal voorstellen en aandachtspunten worden door de instellingen gedaan over het onderwerp gratis bezoek van scholen, waaronder:

- Scholierenbezoek gratis maken zou kunnen leiden tot meer bezoek, maar daarbij zijn er zorgen dat de extra bezoeken alleen komen voor een gratis 'leuk uitje' en de stof minder serieus nemen (bijvoorbeeld door minder aandacht te besteden aan de voorbereiding en nazorg van het bezoek).
- Het gratis maken (van entree en/of vervoer) zou in het laagseizoen stimulerend kunnen werken om een betere spreiding van het scholierenbezoek te realiseren. Bij een toename van bezoek is deze spreiding van cruciaal belang.
- Bezoek gratis maken kan mogelijk vooral drempelverlagend werken voor scholen met beperkte budgetten – dan moet er aandacht zijn voor zowel entreekosten als kosten voor het busvervoer.

4 Resultaten bezoek van inburgeraars

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de derde deelvraag centraal:

Wat zijn de inhoudelijke en financiële gevolgen voor de ontvangende instellingen naar aanleiding van de nieuwe doelgroep, de inburgeraars?

We geven in paragraaf 4.2 een beknopte introductie op de doelgroep inburgeraars en gaan vervolgens in op wat de instellingen zien als inhoudelijke gevolgen (paragraaf 4.3) en financiële gevolgen (paragraaf 4.4) als deze doelgroep de instellingen (meer) gaat bezoeken. Net als bij de voorgaande hoofdstukken over scholierenbezoek bevat dit hoofdstuk het perspectief van de *instellingen* op het onderwerp, er is geen onderzoek onder de bezoekgroepen zelf gedaan. Slechts drie van de twaalf instellingen hebben concrete praktijkervaring met de ontvangst van inburgeraars.

4.2 Introductie doelgroep inburgeraars

Inburgeraars zijn nieuwkomers met een verblijfsvergunning voor een niet-tijdelijk doel van buiten de EU (asielstatushouders en nareizigers of reguliere gezinsmigranten) die onder de Wet inburgering 2021 inburgeringsplichtig zijn en binnen dat kader inburgeringsprogramma's volgen. De inburgeringsprogramma's bestaan hoofdzakelijk uit taalverwerving (Nederlands als tweede taal), het opdoen van kennis van de Nederlandse samenleving en (het zetten van stappen naar) participatie. De termijn waarbinnen het inburgeringsprogramma moet worden afgerond is 3 jaar. Veel voorkomende nationaliteiten van inburgeraars zijn: Syrisch, Turks, Irakees, Jemenitisch, Eritrees, Somalisch, Marokkaans en Thais.²³

Inburgeraars zijn volwassenen van 18 jaar of ouder die in het algemeen niet het reguliere onderwijs volgen.

De opstellers van het Nationaal Plan Versterken Holocausteducatie verwoorden samengevat het nut en de noodzaak van het bezoek van de doelgroep inburgeraars als volgt²⁴:

²³ Door het ministerie van SZW bewerkte en samengestelde informatie op basis van de bepalingen van de Wet inburgering (Wi 2021), de Staat van Migratie 2023 (IND) en de Monitor inburgering buitenland 2021 (Significant).

²⁴ Zie het Plan blz. 23 en blz. 24.

“Het is belangrijk dat volwassen nieuwkomers kennis hebben van de Holocaust. Via de voorbereiding op de inburgering, in het participatieverklaringstraject en door middel van het examen Kennis Nederlandse Maatschappij maken inburgeringsplichtige nieuwkomers kennis met de fundamentele waarden, rechten en plichten van de Nederlandse samenleving. Om de kennis over de Holocaust bij inburgeraars te verbeteren, heeft de minister van SZW de eindtermen van het examen Kennis Nederlandse Maatschappij aangepast. In de nieuwe eindtermen is expliciet opgenomen dat aandacht besteed moet worden aan de Holocaust, de geschiedenis van Nederland in de Tweede Wereldoorlog en aan het afwijzen van antisemitisme. De nieuwe eindtermen treden per 1 juli 2025 in werking. In het kader van het participatieverklaringstraject bestaat de mogelijkheid een herinneringscentrum of een authentieke locatie van de Holocaust te bezoeken. Het is anno 2024 echter geen vast onderdeel van het traject, en het blijkt dat slechts enkele gemeenten in het traject expliciet aandacht besteden aan de Holocaust. Een dergelijk bezoek aan een herinneringscentrum kan de kennis en beleving hierover versterken. Het kan diepe indruk maken, vergroot de bewustwording en helpt mensen zich de verschrikkingen van de Holocaust te kunnen realiseren.”

Omvang doelgroep inburgeraars

Het ministerie van SZW heeft de volgende inschatting gemaakt van het aantal inburgeringsplichtige nieuwkomers dat een bezoek brengt aan één van de instellingen²⁵: In het geval dat ruwweg de helft van het aantal inburgeringsplichtigen in het eerste jaar van de inburgeringstermijn een bezoek brengt gaat het om circa 17.500 inburgeraars in 2026. De jaren erna loopt het aantal op naar 30.000 inburgeraars per jaar.

Het (rekenkundig) gemiddelde²⁶ is in 2026 ruim 1,4 duizend inburgeraars per instelling en op termijn gaat het om gemiddeld 2,5 duizend inburgeraars per instelling.

Bij evenredige toename op basis van de huidige spreiding van *scholierenbezoeken* over de instellingen varieert de benodigde toename op termijn van ruim drie honderd inburgeraars tot ruim 7 duizend inburgeraars per instelling per jaar.

²⁵ Bron: raming op basis van het aantal vastgestelde PIP's (Persoonlijk plan Inburgering en Participatie) uit de begroting ministerie van SZW 2024. Het idee is dat alle inburgeraars één bezoek afleggen binnen hun inburgeringstermijn van 3 jaar. Uitgaande van aanpassing van de regelgeving inburgering (bezoek moet in regelgeving worden opgenomen) in 2025 en implementatie in 2026.

²⁶ Dit gemiddelde houdt uiteraard geen rekening met (toekomstige) geografische spreiding van groepen van inburgeraars.

4.3 Inhoudelijke gevolgen voor de ontvangende instellingen

4.3.1 Drie instellingen met ervaring met groepen van inburgeraars

We hebben allereerst verkend hoeveel van de twaalf instellingen door groepen van inburgeraars zijn bezocht in de afgelopen jaren: drie van de twaalf instellingen hebben een zekere ervaring met deze bezoekgroep terwijl een ruime meerderheid van negen instellingen geen ervaring heeft met de doelgroep inburgeraars. In deze deelparagraaf gaan we in op de drie instellingen mét ervaring met groepen van inburgeraars. De overige negen instellingen komen in de volgende deelparagraaf aan bod.

Het aantal groepen van inburgeraars beperkt zich bij de drie instellingen de afgelopen jaren tot hooguit *enkele groepen* van inburgeraars per jaar (sommige instellingen hebben ook wel eens een jaar gehad zonder bezoek van inburgeraars). Kijkend naar de nabije toekomst heeft slechts één van de drie instellingen een kwantitatieve prognose opgesteld, waarbij het aantal groepen van inburgeraars naar verwachting gaat toenemen tot *enkele tientallen* groepen in 2027.

De inhoudelijke ervaring die de drie instellingen met de groepen inburgeraars hebben opgedaan behandelen we aan de hand van vier onderwerpen. De uitwerking van deze onderwerpen is gegeven het beperkte aantal instellingen te lezen als een *kwalitatieve indicatie* van de inhoudelijke gevolgen die de instellingen hebben ervaren met hun ontvangst van de inburgeraars.

De vier onderwerpen zijn:

- Bezoekersgroep inburgeraars
- Programma
- Organisatie en capaciteit
- Nederlandse taal en de rol van tolken

Bezoekersgroep inburgeraars

De doelgroep inburgeraars is volgens de drie instellingen heel divers. Eén van de belangrijkste elementen van de diversiteit van de doelgroep - in het kader van Holocausteducatie - is of de inburgeraars al dan niet een oorlogs- of vluchtelingverleden hebben. Aanvullend uit de diversiteit van de inburgeraars zich onder andere in leeftijd, land van herkomst, taal en gezinssituatie. Deze elementen leggen alle een zware wissel op de juiste organisatie en de inhoud van het programma. Volgens de instellingen verdient iedere inburgeraar een aanpak op maat. De instellingen hanteren mede hierom een groepsgrootte van (bij voorkeur) 8 tot (maximaal) 15 personen bij de rondleiding.

Bovengenoemde elementen van diversiteit spelen in veel mindere mate bij de scholierendoelgroep. Het grootste verschil tussen beide bezoekersgroepen is uiteraard de maturiteit van de doelgroep: alle inburgeraars zijn volwassenen en hebben een heel andere belevingswereld dan kinderen. Eén van de instellingen merkt op: “Je kunt niet zomaar een schoolprogramma omtoveren naar een programma voor inburgeraars.”

Programma

De drie instellingen vinden het essentieel dat er (voorafgaande aan het bezoek van de inburgeraars aan de instelling) een voorbereidende les is in de ‘eigen’ omgeving, gegeven door de begeleider van de groep van inburgeraars. Hiermee krijgen de inburgeraars in hun vertrouwde omgeving een inkijk in het bezoek aan de instelling zodat ze de context van het bezoek beter kunnen plaatsen.

Het helpt de instelling om een voorgesprek met de begeleider van de groep van inburgeraars te houden om de verschillende achtergronden van de groep te leren kennen en hierop in te spelen door bijvoorbeeld de inzet van tolken.

In hun programma's leggen de instellingen veelal de link tussen holocausteducatie en het heden (bijvoorbeeld de situatie tussen Gaza en Israël).

De drie instellingen zijn unaniem in hun keuze voor een zeer eenvoudige opzet van het programma, een citaat: “We begonnen met 10 (holocaust) gerelateerde woorden maar zijn al snel teruggegaan naar 5 woorden.” Ook vinden de drie instellingen een interactieve, op dialoog gerichte programmavorm beter werkbaar dan een passieve, meer luisterende vorm.

Organisatie en capaciteit

De drie instellingen hebben alle een verschillende samenwerkingspartner bij het bezoek van de inburgeraars: bij de één verloopt de samenwerking via taalinstututen, bij een ander is Toegankelijk Museum²⁷ in samenwerking met de bibliotheek de partner voor het bezoek door inburgeraars en bij de derde instelling is er een regionale (welzijns-) organisatie die in opdracht van de gemeente uitvoering geeft aan inburgering.

De drie instellingen benadrukken het nut en de noodzaak van een (lokale) samenwerkingspartner. Zo'n (lokale) partner fungeert als kennispartner en in de praktijk ook als meewerkend voorman bij de inhoud en organisatie van het programma. Het blijkt in de praktijk voor de instellingen best lastig om zelfstandig goede rondleiders te vinden die de inburgeraars rondleiden, zeker omdat het momenteel slechts om enkele groepen per jaar gaat.

Vooralsnog hebben de drie instellingen voldoende capaciteit en is er ruimte voor toename van het aantal groepen van inburgeraars. De drie instellingen hebben overwegend nog geen concreet beeld van hun *op termijn beschikbare capaciteit* in relatie tot de verwachte aantallen bezoeken van inburgeraars (zie paragraaf 4.2) die wij ze hebben voorgelegd. In tegenstelling tot de eventuele toename van bezoeken van scholieren verwachten de instellingen dat ze de bezoeken van inburgeraars goed kunnen inplannen op de ‘luwe’ momenten van schoolbezoek: bijvoorbeeld aan het einde van een dag of in de periode van juli tot januari.

²⁷ Toegankelijk museum is een samenwerking van verschillende musea op regionaal niveau om programmering voor speciale doelgroepen te borgen.

Nederlandse taal en de rol van tolken

De drie instellingen leggen tijdens het bezoek van de inburgeraars de focus op een mix van holocausteducatie én Nederlandse taal. In de uitvoering kunnen de accenten per programma verschillen; zo omschrijft een instelling haar programma als “Taalonderwijs met een beetje (holocaust)geschiedenis”, terwijl dit bij een andere instelling andersom is. Deze laatste instelling werkt per bezoekgroep met één of meerdere tolken afhankelijk van de (taal)samenstelling van de groepen van inburgeraars.

Het inburgeringsproces kent drie mogelijke leerroutes²⁸ waarbij er twee routes zijn voor het leren van de Nederlandse taal op B1 niveau. Bij één van deze twee routes is er een mogelijkheid tot afschaling tot het lagere A2 niveau. De derde leerroute betreft het leren van de Nederlandse taal op niveau A1²⁹. Eén van de instellingen waar de Nederlandse taal belangrijk is in het educatieve programma verwoordt haar taalniveaukeuze als volgt: “In de praktijk is taalniveau A2 beter werkbaar dan B1 zeker gegeven de doelgroep en de complexiteit van holocausteducatie; korte zinnen met eenvoudige woorden zijn belangrijk maar let op: maak het programma niet te kinderachtig (inburgeraars zijn en blijven volwassenen).”

Do's en aandachtspunten

Samengevat signaleren de drie instellingen mét ervaring met groepen van inburgeraars de volgende punten die helpen om het bezoek van inburgeraars goed te laten verlopen:

- Verdiep je als instelling in de grote diversiteit van de doelgroep inburgeraars en organiseer een voorbereidende les voorafgaande aan het bezoek aan de instelling;
- Houd het programma zeer eenvoudig (onder andere simpel taalniveau, sterk visueel en interactief);
- Zoek de samenwerking met gemeenten en haar uitvoeringsorganisaties voor inburgeraars waaronder regionale welzijnsorganisaties en taalinstututen.

Er is ook een aantal belangrijke aandachtspunten ten aanzien van het bezoek van inburgeraars:

- Het is zelfs voor deze drie instellingen lastig om ‘bij te blijven’ bij de vaak wisselende samenstelling van de doelgroep. In het voordeel van een goede samenwerkingspartner schuilt ook het potentiële nadeel dat instellingen zelfstandig relatief beperkt kennis en ervaring opbouwen met de inburgeraars.
- De doelgroep inburgeraars vraagt veelal extra aandacht in begeleiding. Hiervoor zijn de financiële middelen doorgaans te beperkt in relatie tot het aantal bezoeken door inburgeraars, zeker als deze verder zouden worden opgeschaald.

²⁸ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/inburgeren-in-nederland/nieuwe-wet-inburgering>

²⁹ Voor een uitleg van de verschillende taalniveaus zie bijvoorbeeld <https://detaalbrigade.nl/taalniveaus/>
De Rijksoverheid heeft voor haar eigen communicatie richtlijnen opgesteld <https://www.communicatie-rijk.nl/vakkennis/rijkswebsites/aanbevolen-richtlijnen/taalniveau-b1>

- Taalbarrières vormen in de dagelijkse praktijk al snel een aandachtspunt. Niet alleen Nederlands op een lager taalniveau kan hierbij helpen maar ook de inzet van tolken om te vertalen in bijvoorbeeld het Arabisch.

4.3.2 Negen instellingen zonder ervaring met groepen van inburgeraars

Bezoekersgroep inburgeraars en programma

Negen van de twaalf instellingen hebben geen praktijkervaring met het ontvangen en rondleiden van inburgeraars. In de basis/mentale grondhouding staan de negen instellingen veelal open voor het gesprek en een eerste verkenning van deze bezoekersgroep. Deze instellingen geven daarbij wel aan dat inburgeraars momenteel niet hun eerste prioriteit zijn. Veelzeggend in dit verband is dat géén van de negen instellingen de inburgeraars benoemt in hun beleidsplan voor de komende jaren en dus ook geen capaciteit of financiële middelen hiervoor heeft gereserveerd. De meesten hebben zelf niet de juiste kennis of expertise voor het zelfstandig ontwikkelen van een kwalitatief hoogwaardig programma voor inburgeraars. Zij hebben de wens om centraal een plan te ontwikkelen (zodat niet elke instelling zelf het wiel hoeft uit te vinden) met mogelijkheden voor een uitwerking per instelling of regio. Het perspectief van de negen instellingen is dat ze zeer zorgvuldig te werk willen gaan om de inburgeraars te ontvangen waarbij nader onderzoek gewenst is.

De indruk van de negen instellingen is dat inburgeraars inhoudelijk een zodanige uitdaging vormen dat ze hun huidige aanbod van programma's niet of nauwelijks kunnen hergebruiken. Hiervoor is in hun ogen de doelgroep en de context van het bezoek te afwijkend in vergelijking met bijvoorbeeld scholierenbezoek of bezoek door (anderstalige) toeristen.

Meerdere instellingen geven hierbij aan dat er extra aandacht moet zijn voor bezoekers met (mogelijke) oorlogstrauma's: "We moeten bij deze groep voorzichtig zijn met dwang om onze instellingen te bezoeken, programma's moeten zorgvuldig ontwikkeld worden om deze doelgroep te ondersteunen."

Meerdere instellingen benadrukken dat ze niet willen dat het bezoek door inburgeraars een 'vinkje' van de politieke agenda wordt. Het bezoek moet goed geregeld zijn, een concreet doel hebben en ingebed zijn in een bredere context. Alleen een bezoek verplichten kan mogelijk meer kwaad dan goed doen (en specifiek voor mensen met een vluchtverhaal en/of trauma).

Organisatie en capaciteit

De (interne) organisatie van de negen instellingen voorziet momenteel niet in de ontvangst van groepen van inburgeraars. Men ziet wel mogelijkheden om rondleiders te trainen en/of externe expertise in te gaan zetten. Dit zien zij echter niet zitten voordat er een algemeen plan van aanpak bestaat, waarin de belangrijkste aandachtspunten en mogelijke belemmeringen staan beschreven, om zo het bezoek zo zinvol mogelijk in te kunnen richten. Een aantal instellingen wil best meedenken en op termijn meewerken aan een plan voor inburgeraars echter voelt men in het algemeen niet veel urgentie (citaat: "Ik ga dit jaar geen educatief personeel vrijmaken voor dit onderwerp").

De negen instellingen hebben geen ervaring met groepen van inburgeraars en vinden het mede daarom lastig om hun beschikbare capaciteit voor deze doelgroep in te schatten. Sommige instellingen hebben het idee dat ze de groepen van inburgeraars beter – dan scholen – kunnen spreiden over het jaar (conform de verwachting van de drie instellingen mét bezoekervaring door inburgeraars). Ook zijn er enkele instellingen die stellig melden dat bij eventuele keuzes “scholierengroepen voorgaan, omdat deze groepen hun primaire focus hebben.”

Taal en de rol van tolken

We hebben de negen instellingen nader gevraagd naar hun ervaring met programma’s geschikt voor een lager Nederlands taalniveau en hun ervaring met anderstalige programma’s al dan niet met de inzet van tolken. Het beeld is als volgt:

- Op een enkele instelling na hebben de instellingen geen ervaring met scholierenprogramma’s geschikt voor een lager Nederlands taalniveau. De instellingen geven aan open te staan voor (meer) investeringen in programma’s op dit niveau mits er voldoende vraag is – die is er momenteel volgens hen niet – en er structureel meer financiële middelen beschikbaar komen.
- De negen instellingen hebben allemaal ervaring met het aanbieden van programma’s in meerdere talen. Doorgaans betreft het Duits en Engels, soms ook Frans of Spaans. De instellingen hebben rondleiders die het programma in de desbetreffende taal verzorgen en de educatieve materialen zijn hierop afgestemd. De instellingen maken daarom in het algemeen geen gebruik van tolken. Geen van de instellingen heeft ervaring met talen die doorgaans voor inburgeraars passend zijn zoals Arabisch of Turks.

4.4 Financiële gevolgen voor de ontvangende instellingen

De instellingen hebben geen concreet beeld bij de kosten en opbrengsten van de groepen van inburgeraars. Bij de drie instellingen mét ervaring met de inburgeraars zijn de financiële data niet separaat geregistreerd mede gegeven de beperkte aantallen. Zij hebben – kwalitatief – de indruk dat – net als bij scholierenbezoek – de bezoeken van inburgeraars financieel gezien niet aantrekkelijk zijn. Een instelling illustreert dit als volgt: “Schoolgroepen zijn al niet rendabel, maar bij de groep van inburgeraars is het eerst echt investeren en in de komende jaren zeker niet rendabel.”

Enkele posten die de kosten van het bezoek van inburgeraars mogelijk verder opvoeren zijn de kleinere groepen bij inburgeraars en de inzet van tolken.

Het moge duidelijk zijn dat de negen instellingen zonder ervaring met inburgeraars nog minder kunnen melden over de te verwachten kosten en opbrengsten. De financiële situatie is in hun ogen onderdeel van een eventuele nadere verkenning en planvorming rondom de inburgeraars.

5 Conclusies en aanbevelingen

5.1 Inleiding

In het Nationaal Plan Versterking Holocausteducatie wordt een aantal maatregelen benoemd ter stimulering van bezoek aan een authentieke of betekenisvolle locatie gerelateerd aan de Holocaust. In dit plan staat als ambitie geformuleerd dat iedere leerling in het primair en het voortgezet onderwijs in de schoolcarrière tenminste eenmaal een bezoek brengt aan één van deze locaties.

In het voorliggende rapport hebben we verkennend in kaart gebracht wat het inhoudelijk en financieel betekent voor de twaalf ontvangende instellingen om (meer) bezoeken te realiseren zowel onder scholieren als bij inburgeraars. We benadrukken dat in dit onderzoek het perspectief van de instellingen centraal staat. We hebben geen onderzoek gedaan onder scholen, scholieren of inburgeraars.

In het hoofdstuk vatten we eerst de belangrijkste conclusies van het rapport samen (paragraaf 5.2) waarna we in paragraaf 5.3 afsluiten met enkele aanbevelingen voor verder onderzoek.

5.2 Conclusies

5.2.1 Conclusies scholierenbezoek

Huidige situatie

- De twaalf instellingen zien Holocausteducatie als een essentieel onderdeel van hun missie en hebben daarom schoolprogramma's al vele jaren ingebed in hun organisatiestructuur en werkwijze.
- Scholieren zijn een belangrijke doelgroep voor de instellingen. Het educatieve belang van een kwalitatief goede bezoekervaring weegt hierbij voor de instellingen zwaarder dan het financiële resultaat. De opbrengsten uit scholierenbezoek bedragen in 2023 voor de twaalf instellingen naar schatting 1,0 miljoen euro. Onze schatting is dat de kosten van scholierenbezoek voor de instellingen doorgaans tenminste een factor 2,2 hoger zijn dan de opbrengsten.
- De meeste instellingen evalueren hun educatieve programma's en twijfelen niet aan de kwaliteit van het aanbod. De instellingen zijn allen geïnteresseerd in het hanteren van nieuwe/een duidelijke kwaliteitscriteria voor het geven van Holocausteducatie mochten deze in de toekomst worden ingevoerd.
- De instellingen benoemen als belangrijkste knelpunten voor scholierenbezoek de hogeervoerskosten voor de scholen en de sterke bezoekconcentratie in de maanden februari tot juni: in deze periode zijn de schoolprogramma's van de instellingen min of meer volgeboekt, terwijl er gedurende de rest van het jaar (veel) meer ruimte is. Scholen behandelen het onderwerp Holocaust doorgaans in de maanden voorafgaand aan of direct volgend op 4 en 5 mei.
- Het scholierenbezoek aan de twaalf instellingen is substantieel (op basis van de beschikbare data *maximaal* 158 duizend van de 186 duizend scholieren in 2023). Om de ambitie van het Nationaal Plan Versterking Holocausteducatie te realiseren is een toename van scholierenbezoek nodig. Wij schatten deze toename voor de twaalf instellingen op *tenminste* 28 duizend

scholieren extra oftewel 18% per jaar. Dit is waarschijnlijk een onderschatting omdat de beschikbare data onder andere niet voorzien in dubbeltellingen (dit komt voor als dezelfde leerling in de schoolperiode meerdere keren een instelling bezoekt).

Toename van scholierenbezoek

- Ook bij een toename van het scholierenbezoek geven de twaalf instellingen aan dat de huidige educatieve programma's inhoudelijk goed bruikbaar zijn. De beperkingen waar de instellingen tegenaan verwachten te lopen zijn onder andere een adequate personele bezetting en voldoende (fysieke) ruimte.
- De instellingen zien als belangrijkste knelpunt bij een toename van het scholierenbezoek de spreiding van het bezoek gedurende het schooljaar. Alleen wanneer scholen hun bezoeken beter over het schooljaar gaan spreiden, kunnen de instellingen een verdere bezoektoename aan.
- Vrijwel alle instellingen hebben geen exact kwantitatief beeld van hun maximale capaciteit kunnen geven (per bezoekperiode en per doelgroep). Samengevat zien wij dat bij de twaalf instellingen samen - onder voorwaarden - waarschijnlijk voldoende ruimte is om aan de ambitie die in het Nationale Plan Versterking Holocausteducatie staat te kunnen voldoen. De voorwaarden hebben vooral betrekking op een betere bezoekspreiding van scholierenbezoek over het kalenderjaar.
- De instellingen zijn zich over het algemeen bewust van het feit dat dezelfde scholen vaak terugkomen terwijl andere scholen (waar zij weinig zicht op hebben) nooit een bezoek brengen. Om de gewenste toename te realiseren moet goed nagedacht worden over het bereiken van de scholen die nu nog niet komen (*outreach*).
- Financieel gezien verwachten de instellingen dat bij een toename van scholierenbezoek zowel de opbrengsten als de kosten van de programma's tenminste evenredig toenemen;

Gratis maken van scholierenbezoek

- De algemene indruk van de twaalf instellingen is dat de huidige *entreekosten* voor leerlingen (vrijwel) geen drempel vormen voor het bezoek, de kosten worden voor de scholen al zo laag mogelijk gehouden.
- De instellingen zijn eensgezind dat voor scholen *vervoerskosten* het belangrijkste knelpunt is om al dan niet een bezoek te brengen.
- Als bezoek voor scholen gratis wordt, betekent dit voor de instellingen gederfde inkomsten waarvoor zij een financiële compensatie van de overheid verwachten. In 2023 gaat het voor de twaalf instellingen om tenminste 1,0 miljoen euro aan entreekosten.
- De instellingen geven aan niet te zitten wachten op 'gratis koopjesjagers'. Het risico van het gratis maken van het bezoek is dat de intrinsieke motivatie voor het bezoek wegvalt en het bezoek tot een 'leuk uitje' gereduceerd wordt.

5.2.2 Conclusies inburgeraars

Algemeen

- Negen van de twaalf instellingen hebben geen ervaring met de doelgroep inburgeraars. Bij de andere drie beperkt de ervaring zich tot hooguit enkele groepen van inburgeraars per jaar. In tegenstelling tot scholieren zijn inburgeraars voor de meeste instellingen op dit moment dus geen belangrijke bezoekgroep.
- De instellingen hebben ervaren c.q. verwachten dat de doelgroep inburgeraars zeer divers is. Eén van de belangrijkste elementen van de diversiteit van de doelgroep - in het kader van Holocausteducatie - is of de inburgeraars al dan niet een oorlogs- of vluchtelingverleden hebben. Het inhoudelijk gevolg van de diversiteit is volgens de instellingen dat er hoge eisen worden gesteld aan de organisatie, de vorm en de inhoud van het programma. Ze benadrukken dat ze niet willen dat het bezoek van de inburgeraars een 'vinkje' van de politieke agenda wordt.
- De twaalf instellingen hebben op een enkele instelling na geen concreet beeld van hun maximale capaciteit voor het ontvangen van groepen inburgeraars de komende jaren. In tegenstelling tot de eventuele toename van bezoeken van scholieren verwachten de instellingen dat ze de bezoeken van inburgeraars goed kunnen inplannen op de 'luwe' momenten van schoolbezoek.
- De instellingen hebben evenmin een concreet beeld bij de kosten en opbrengsten van de groepen van inburgeraars. De – kwalitatieve – indruk is dat net als bij scholierenbezoek de bezoeken van inburgeraars financieel gezien niet aantrekkelijk zijn.

Drie instellingen met ervaring met inburgeraars

- Samengevat is het advies van deze drie instellingen om je als instelling goed te verdiepen in de doelgroep, een voorbereidende les te organiseren én een zeer eenvoudig programma op te zetten. De drie instellingen organiseren hun programma's samen met uitvoeringsorganisaties voor inburgeraars, waaronder regionale welzijnsorganisaties en taalinstututen.
- De drie instellingen benoemen als speciaal aandachtspunt de rol van taal. De inzet van tolken en/of een programma op een laag Nederlands taalniveau is essentieel.

Negen instellingen zonder ervaring met inburgeraars

- De negen instellingen hebben de inburgeraars niet benoemd in hun beleidsplan voor de komende jaren en hier dus ook geen capaciteit of financiële middelen gereserveerd. Men staat open voor het gesprek en een eerste verkenning van deze bezoekersgroep, hoewel inburgeraars op dit moment niet hun eerste prioriteit zijn.
- Het perspectief van deze instellingen is dat ze zeer zorgvuldig te werk willen gaan om de inburgeraars te ontvangen waarbij nader onderzoek en planvorming gewenst is, bij voorkeur in samenwerking met andere instellingen en/of deskundigen.

5.3 Aanbevelingen voor verder onderzoek

In dit *verkennende* onderzoek staat het perspectief van de instellingen centraal op de inhoudelijke en de financiële gevolgen van de toename van scholierenbezoek en bezoek van inburgeraars. Gedurende het onderzoek zijn er diverse onderwerpen naar voren gekomen die waardevol (kunnen) zijn om dit perspectief te verbreden en te verdiepen:

- Benodigde toename en capaciteit: Vervolgonderzoek is nodig om de capaciteit van alle instellingen *kwantitatief* in kaart te brengen zowel voor scholierenbezoek als voor bezoeken door inburgeraars. Enkele aandachtspunten in een dergelijk onderzoek zijn:
 - De benodigde toename om aan de ambities van het Nationaal Plan Versterking Holocausteducatie te voldoen beter in kaart brengen;
 - De bezoekperiode van scholieren en van inburgeraars gedurende het jaar;
 - De omvang en bezoekperiode van de andere groepen bezoekers.
- Doelgroep scholen, onderzoekbehoefte bij de instellingen:
 - Ten aanzien van scholen die de instellingen *niet* bezoeken: Wat is de motivatie van deze scholen om geen bezoek af te leggen en welke instrumenten kunnen de instellingen inzetten om de niet bezoekende scholen te interesseren voor een bezoek aan hun locatie?
 - Ten aanzien van de scholen die de instellingen uitsluitend bezoeken in het voorjaar: Wat is de motivatie van deze scholen en welke instrumenten kunnen de instellingen inzetten om de bezoekende scholen te interesseren voor een bezoek in het najaar?
- Doelgroep inburgeraars: De meeste instellingen hebben behoefte aan een plan van aanpak om de doelgroep inburgeraars een kwalitatief hoogwaardig programma aan te bieden. Het betreft onder andere de volgende aandachtspunten:
 - (Meer) achtergrond bij de doelgroep, doelen en beleidskeuzes;
 - De contouren van de inhoud van een educatief programma;
 - Afwegingen en keuzes in het gezamenlijk ontwikkelen van een programma versus per instelling, en de rol van samenwerkingspartners hierin;
 - Een inschatting van de kosten en opbrengsten;
 - De inzet van personeel en financiële middelen en de mogelijke ondersteuning hierbij.